

# निर्मलकुमार भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत डोटी  
बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको  
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

## शोधपत्र

शोधकर्ता

हरिकृष्ण ताम्राकार

क्रमाङ्क : ५९०००२

त्रि.वि.दर्ता नं. ९-२-५९-३३-२००९

शैक्षिक सत्र : २०७४/७६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली विभाग

डोटी बहुमुखी क्याम्पस, डोटी

२०७८



त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय  
डोटी बहुमुखी क्याम्पस  
नेपाली विभाग  
सिलगढी, डोटी

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, डोटी बहुमुखी क्याम्पस, डोटी अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष नेपाली विषयका छात्र हरिकृष्ण ताम्राकारले यस नेपाली विभागमा प्रस्तुत गर्नु भएको निर्मलकुमार भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन नामक शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि डोटी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति:

.....

शोधनिर्देशक  
होमनाथ जोशी  
उपप्राध्यापक  
नेपाली विभाग  
डोटी बहुमुखी क्याम्पस  
सिलगढी, डोटी



त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय  
डोटी बहुमुखी क्याम्पस  
नेपाली विभाग  
सिलगढी, डोटी

स्वीकृति पत्र

उपर्युक्त विषय सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय डोटी बहुमुखी क्याम्पस, डोटी अन्तर्गत नेपाली विभागका छात्र हरिकृष्ण ताम्राकारले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको निर्मलकुमार भण्डारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. (बाह्य परीक्षक)
२. सह-प्राध्यापक खेमराज पनेरु (विभागाध्यक्ष)
३. उप-प्राध्यापक होमनाथ जोशी (शोधनिर्देशक)

## कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, डोटी बहुमुखी क्याम्पस डोटी स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक होमनाथ जोशीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आईपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्ग निर्देशन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यव्यवस्थाहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने नेपाली विभाग डोटी बहुमुखी क्याम्पस डोटीका आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख श्री खेमराज पनेरुप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने आदरणीय शोधनायक निर्मलकुमार भण्डारीप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई पर्वाह नगरी अमूल्य समय निकालेर समय समयमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । सदा इज्जत र प्रतिष्ठानका लागि जीवनमा संघर्ष गर्नुपर्छ भन्ने मार्गनिर्देशन दिँदै आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग संघर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने बुवा टीकाराम ताम्राकार र आमा तुली देवी ताम्राकारप्रति आजन्म ऋणि छु । यसै क्रममा भाइहरू अमर, डबल र बहिनी तारा ताम्राकारका साथै मेरो हरेक यात्रामा साथ दिने धर्मपत्नी दीपा ताम्राकारलाई सम्झन चाहन्छु । शोधशीर्षक चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आईपरेका शैक्षिक समस्याको हल गर्न सहयोग गर्ने तथा अन्य विविध कठिन चुनौतीहरूलाई चुनौती नै सम्भरेर साथ र सहयोग प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु श्री अर्जुनबहादुर देउवाज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली शिक्षण समिति, डोटी बहुमुखी क्याम्पस डोटी, समक्ष पेश गर्दछु ।

हरिकृष्ण ताम्राकार  
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष  
त्रिभुवन विश्वविद्यालय  
नेपाली विभाग  
डोटी बहुमुखी क्याम्पस, डोटी

## विषयसूची

विवरण	पृ.सं.
अध्याय एक	१-७
शोधपरिचय	
१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोध कार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोध कार्यको औचित्य	६
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.७ सामग्री सङ्कलन	६
१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा शोधविधि	७
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	७

## अध्याय दुई

निर्मलकुमार भण्डारीको जीवनी	८-३२
२.१ जन्म र जन्म स्थान	८
२.२ वाल्यकाल र शिक्षादिक्षा	८
२.३ पारिवारिक जीवन	१०
२.४ कार्य क्षेत्र	११
२.५ जागिरे जीवन	११
२.६ रुचि र स्वभाव	१२
२.७ भ्रमण	१२
२.८ तालिम तथा प्रशिक्षण	१३
२.९ सम्मान, पुरस्कार र पदक	१३
२.१० संस्थागत संलग्नता	१४
२.११ सहभागिता	१५
२.१२ अभिमत प्रसारण	१५

२.१३	लेखन प्रेरणा र आरम्भ	१५
२.१४	पुस्तकाकार कृति	१६
	२.१४.१ प्रकाशित कृतिहरू	१६
	२.१४.२ अप्रकाशित कृतिहरू	१७
	२.१४.३ सम्पादित पत्रपत्रिका र कृति	२८
२.१५	जीवनका अविष्मरणीय क्षण	२८
२.१६	जीवन दर्शन	२९
२.१७	निष्कर्ष	३१

### अध्याय तीन

३३-४९

#### निर्मलकुमार भण्डारीको व्यक्तित्व

३.१	परिचय	३३
३.२	आन्तरिक व्यक्तित्व	३३
३.३	वाह्य व्यक्तित्व	३४
३.४	सार्वजनिक व्यक्तित्व	३४
३.५	साहित्यिक व्यक्तित्व	३५
	३.५.१ डोटेली लोकसाहित्यका सङ्कलक र विश्लेषक व्यक्तित्व	३५
	३.५.२ साहित्यतर व्यक्तित्व	३६
	३.५.३ अध्यापक व्यक्तित्व	३६
	३.५.४ सम्पादक व्यक्तित्व	३७
	३.५.५ पत्रकारिता क्षेत्र	३७
	३.५.६ समाजसेवी व्यक्तित्व	३८
	३.५.७ जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वबीचको अन्तर्सम्बन्ध	३८

### अध्याय चार

४०-६६

४.१	कृतित्वको अध्ययन	४०
४.२	निर्मलकुमार भण्डारीको साहित्यिक लेखनीको चरण विभाजन	४१
४.३	कर्तव्यबोध सन्देश कृतिको अध्ययन	४३
	४.३.१ माया दुरीदैन (२०७५) को अध्ययन	४३
	४.३.२ शीर्षक, संरचनागत अध्ययन	४७

४.३.३ कर्तव्यबोध सन्देश कृति (२०५२) को अध्ययन	४८
४.३.४ चेलिबेटीको बिलौना कृति २०५२ को अध्ययन	४९
४.३.५ सावधान नयाँयुग (वि.सं. २०५४) को अध्ययन	५३
४.३.६ दरबार हत्याकाण्ड (२०५८) को अध्ययन	५५
४.३.७ प्रेमराज (वि.सं. २०६५) को अध्ययन	५७
४.३.८ आमा (वि.सं. २०७१) को अध्ययन	५८
४.३.९ निर्मलमणि (वि.सं. २०७२) को अध्ययन	६१
४.३.१० निर्मलमणि (वि.सं. २०७२) को सान्दर्भिकता	६३
४.३.११ साहित्यकार निर्मल भण्डारीका कृतिमा छन्दको प्रयोग (छन्द अध्ययन)	६४
४.३.१२ साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीका कृतिहरूमा प्रयोग भएका छन्दहरू	६४
४.३.१२.१ बसन्ततिलका छन्द	६४
४.३.१३ शार्दूलविक्रीडित छन्द	६५
४.३.१४ मन्दाक्रान्ता छन्द	६६

### अध्याय पाँच

६७-८१

५.१ उपसंहार, निष्कर्ष	६७
५.२ निष्कर्ष	७२
५.३ सम्भाव्य शोध शीर्षकहरू	८१
सन्दर्भ सामग्रीसूची	

## संक्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप

ई.स.

एम.ए.

क्र.सं.

गा.वि.स.

त्रि.वि.

दो.स.

पा.स.

पृ.सं.

प्रा.वि.

मा.वि.

वि.सं.

सम्पा.

आर.जे.

पूर्ण रूप

इस्वी सम्वत

मास्टर अफ आर्टस्

क्रम संख्या

गाउँ विकास समिति

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

दोस्रो संस्करण

पाँचौ संस्करण

पृष्ठ संख्या

प्राथमिक विद्यालय

माध्यमिक विद्यालय

विक्रम सम्वत

सम्पादन/सम्पादक

रेडियो जर्नालिष्ट

## शोधसार

यो शोधकार्य साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीको व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यस शोधसारको उद्देश्य साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीको व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको अछ । यस शोधसारको उद्देश्य साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीको सामाजिक व्यक्तित्व, उहाँको साहित्यिक जीवन, जीवनमा भोगेका तितामीठा क्षणहरू, जागीरे जीवन र उहाँका हाल सम्म प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरू र अप्रकाशित कृतिहरू उहाँको व्यक्तिगत जीवनशैली, साहित्यसाधना प्रतिको मोह र उहाँको साहित्य साधना पूर्वको जीवन साहित्य साधनामा लागिसकेपछिको जीवनशैली, पारिवारिक अवस्था, उहाँका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू र अप्रकाशित कृतिहरूको बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीको समग्र जीवनशैली तत्कालिन सशत्रु द्वन्द्वको प्रभावले उनको जीवनमा गहिरो रूपमा परेको प्रभाव उल्लेख गरिएको छ । जुनसुकै विषयवस्तुमा गहिरो अध्ययन राख्ने निर्मलकुमार भण्डारी बहुप्रतिभा सम्पन्न व्यक्ति हुन् भन्ने सन्दर्भ पनि उल्लेख गरिएको छ । आफ्नो जीवनको मुख्य उद्देश्य साहित्य साधना बनाएर साहित्यिक गतिविधिमा निरन्तर लाग्नु भएको कुरा उनको व्यक्तित्वमा उल्लेख गरिएको छ । एक कुशल साहित्यकार, असल शिक्षक, राष्ट्रिय शिक्षा पुरस्कारबाट सम्मानित भएको कुरा पनि उल्लेख गरिएको छ । साहित्यिक साधना सँगसँगै सामाजिक कार्यमा पनि तत्काल भण्डारी विभिन्न सामाजिक अभियानमा लागेको पाइन्छ ।

त्यसका साथसाथै सामाजिक ऐनाको रूपमा हेरिने पत्रकारिता पेशालाई पनि जीवन सँगसँगै अगाडि बढाइरहेको पाइन्छ । रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र दिपायलमा कार्यरत देखि लिएर कैलाली, कञ्चनपुरका विभिन्न एफ.एम. रेडियोहरूमा कार्यरत रही विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू सम्पादनको काममा लागेको देखिन्छ ।

यस अध्ययनमा साहित्यकार भण्डारीको साहित्यिक लेखन जीवन विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ । उहाँका प्रकाशित कृतिहरूको अध्ययन गर्दा प्रत्येक कृतिहरूका विषयवस्तुहरू सामाजिक जीवनसंग मेलखाने खालका भेटिएका छन् । स्थानीय लोक संस्कृति, चालचलन, संस्कार, संस्कृति र रितिरिवाजको जगेर्ना गर्नु उहाँको लेखनीको उद्देश्य रहेको पाइएको छ ।

कुनैपनि मानिस असाधारण हुन्छन् । कुनै न कुनै प्रतिभा लुकेर बसेको हुन्छ । त्यो प्रतिभालाई बाहिर निकाली सार्वजनिक गर्नु, समाजमा रहेका कुरिती, कु-संस्कार, अन्धविश्वासलाई हटाउनु, आफ्नो संस्कार संस्कृति र चालचलन, भेषभूषा जोगाउनु, सभ्यताको संरक्षण गर्नु, पहिचान बचाउनु, समुन्नत समाजको निर्माण गर्नु, गलत कुराको विरोध गर्नु र सहि कुराको समर्थन गर्नु, असल मान्छे बन्ने सबैको चाहना हुन्छ । यसर्थ यस शोधपत्रमा कवि एवं साहित्यकार निर्मलकुमार भण्डारीको व्यक्तित्व र कृतित्व ओभेलमा नपरोस भन्ने उद्देश्यका साथ यो शोध पत्र तयार पारिएको छ ।

## सन्दर्भ सामग्रीसूची

ओभा, कृष्णराज (२०७७), प्रतिभा सामुदायिक पुस्तकालय स्मारिका (सम्पादकीय),  
केदार प्रकाशन, धनगढी ।

जोशी, एन. के. (२०७७), लोक स्रष्टा निर्मल भण्डारी, केदार प्रकाशन, धनगढी ।

पाण्डे, बासुदेव (२०७६), शुरभि, सुदूरपश्चिम साहित्य समाज, शाहबन्धु प्रकाशन,  
धनगढी ।

पाली, भलक, भरना (२०७७), युवा कवि निर्मल भण्डारी, सम्पादकीय, नजर नेपाली  
साप्ताहिक, जोशी अफसेट प्रेस, डोटी ।

भण्डारी, निर्मलकुमार (२०५२), कर्तव्यबोध सन्देश कृति, केदार अफसेट प्रेस, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०५२), चेलीबेटीको विलौना कृति, केदार अफसेट प्रेस, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०५४), सावधान नयाँयूग आउँदैछ कृति, सिद्धार्थ अफसेट प्रेस, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०५८), दरबार हत्याकाण्ड कृति, नेपाल सरकार सूचना विभाग, काठमाडौँ ।

ऐ. ऐ. (२०६५), प्रेमराज कृति, केदार अफसेट प्रेस, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०७१), आमा कृति, केदार अफसेट प्रेस, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०७२), निर्मलमणी कृति, शाहबन्धु छापाखाना, धनगढी ।

ऐ. ऐ. (२०७५), माया दुरीदैन कृति, केदार अफसेट प्रेस, धनगढी ।

साउँद, फणेन्द्र (२०७४), छन्द कवि निर्मल भण्डारी एक विश्लेषण, नेपाली लेखक संघ,  
डोटी, केदार प्रकाशन धनगढी ।